

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Ягодзінського Сергія Миколайовича
про дисертацію Книш Інни Василівни
«Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках:
історія та сучасна актуалізація»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Звернення сучасних природничих і соціальних наук до дослідження процесів самоорганізації та складних нелінійних самоорганізованих систем скеровує на перегляд ролі, значення і статусу наукового знання, способів його транслявання, засвоєння та імплементації у тло соціальної дійсності.

Особлива, формотвірна роль у сучасному світі віртуальної й інших способів репрезентації реальності та соціального середовища зумовила перехід суспільства до інформаційної стадії суспільного розвитку. За таких умов дослідження номадизму не лише не втрачає актуальності, а й потребує нових підходів і методологій, перегляду та переорієнтування наявних традицій на тлі зростання уваги науковців до людиновимірності й суб'єктивності. Усвідомлюючи можливості нових реальностей і середовищ, переймаючись проблемами їх удосконалення і використання, людство почало змінювати класичні, усталені соціальні практики. Цьому сприяв перехід від суспільства виробників і споживачів, орієнтованого на седентарів, до суспільства продукування, надання та споживання послуг, спрямованого на залучення номадів і неономадів.

Отже, номадизм усвідомлюється дослідниками, з одного боку, як своєрідний підхід, соціокультурне явище, а з іншого – як окремий різновид соціально-культурних практик. До цього потрібно додати, що сприйняття середовища, в якому розгортаються зазначені практики, докорінно змінилося. Відповідно до сучасних поглядів, середовище сприймається рухливим, на відміну від статуарності, притаманної попереднім історичним епохам і цивілізаційним вимірам. Також змінилися форми та напрямки руху людей, речей, предметів і явищ, які теж почали сприйматись як мінливі та

трансформативні. Виходячи з таких настанов, дисертантка заглиблюється у вивчення номадизму як сукупності соціальних і дискурсивних практик, а також особливостей номадизації сучасних соціальних і дискурсивних практик (с. 32).

Спираючись на низку методологічних підходів і принципів, зокрема структурно-функціональний підхід, авторка розпочинає зі з'ясування етимологічної невідповідності метафоричного вживання поняття «ризом», запозиченого Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі з біології для реалізації свого «номадологічного проєкту», й обстоює доречність уживання терміна «гіфа». Це згодом сприятиме розвитку ідей «номадологічного проєкту» Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі на прикладі гіфа-простору – метафоричної абстракції, що є складовою Ноосфери та знаходиться на межі реальної й віртуальної реальності з неономадичним включенням користувачів як суб'єктів пізнання. Крім того, цей простір перманентно перебуває в нестійкому змінюваному стані та постає середовищем реалізації сучасних номадичних і седентарних практик.

Тому присутнього значення для дисертантки набуло дослідження смислу і значення концептів «номадизм», «седентаризм», «середовище» та інших, вивчення їх динаміки в сучасному соціальному і науковому дискурсі, експлікація їх інтерпретаційних та інноваційних можливостей. Особливо актуальним завданням у цьому контексті, на мою думку, став аналіз евристичного потенціалу концепту «номадизм», чому, власне, і присвячено значну частину дисертації Інни Василівни «Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках: історія та сучасна актуалізація».

Розв'язавши це завдання, авторка з'ясовує нелінійний характер сучасного стану мережі (на прикладі інтернету) і мережевого «гіфікованого суспільства» (суспільства продукування, надання та споживання послуг, інформації, знань), що потребує практик нової парадигми LLL-освіти. Останні спрямовано на формування, вдосконалення та реалізацію номадичного світогляду, становлення особливого стилю мислення й шкали ціннісних настанов для більш ефективної та плідної життєдіяльності людей у середовищах. Одночасно, як зауважується в роботі, у гіфікованому середовищі важко визначити межу між

номадами, неономадами та седентарами, оскільки воно їх постійно змінює. Це закладає низку загальнофілософських проблем, розсуваючи горизонти дослідження сучасного суспільства не як концепту чи наративу, а як простору життєдіяльності, середовища сенсів буття людини.

Саме тому є всі підстави визнати дисертацію І. В. Книш актуальною та практично орієнтованою. Особливого значення роботі надає зосередження дослідниці на вивченні внеску саме українських учених у розвиток соціальних та дискурсивних практик у їх історичній ретроспективі. Це надзвичайно важливо в контексті трансформацій українських просторів і соціокультурних реалій, що мають низку нюансів і відмінностей, ігнорування яких унеможливить реалізацію пропозицій та висновків авторки роботи.

Усвідомлюючи ці відмінності, дисертантка зосереджено та докладно описує й реконструює у своєму дослідженні науковий та соціальний дискурс, дотримуючись чіткості в аргументуванні, коректності й доречності в цитуванні. Структуру і порядок викладення матеріалу дисертації підпорядковано науковій новизні, досягненню поставленої мети та виконанню завдань.

У першому розділі роботи йдеться про актуалізацію номадичних практик у соціумі, наявність соціокультурної інерції та супротиву ним із боку седентарів і дискурсивну реакцію на ці процеси та явища. Заслуговує на увагу констатація того факту, що «З позицій седентаризму номадизм розглядався як негативне явище, адже уявлення й стереотипи седентарного світогляду спричиняють знерухомлення об'єкта чи спостерігача та припинення руху, намагаючись пристосувати їх до своєї свідомості» (с. 58), а також пропозиція «змінити пріоритети, цінності, методи, методики, тактики щодо їх дослідження з урахуванням попереднього досвіду, тобто вдатися до розгляду людини як нелінійної системи шляхом, наприклад, інактивованого пізнання» (с. 58). Саме тому авторка обґрунтовує необхідність філософської рефлексії складнішого підходу, вивчення історії питання і створення власної концепції номадизації сучасних соціальних практик як адекватної відповіді на виклики невизначеності та нелінійності суспільної динаміки на кожному історичному етапі розвитку

наукового знання. Водночас вона наголошує на тому, що «Ми спрямовуємо наші зусилля на окреслення перспектив розвитку гіфа-суспільства» (с. 66).

Другий, третій, четвертий і п'ятий розділи дослідження присвячено аналізу концептуалізації номадичних практик у соціокультурному дискурсі впродовж докласичного, класичного, некласичного та постнекласичного періодів розвитку наукової раціональності. Спираючись на значний соціокультурний матеріал, дисертантка описує та класифікує номадичні й седентарні практики, які сприяли формуванню докласичної, класичної, некласичної та постнекласичної людини.

Безсумнівною перевагою роботи є те, що, аналізуючи номадичні практики докласичного, класичного, некласичного та постнекласичного періодів цивілізаційного становлення, І. В. Книш здійснює екскурси в історію України з метою класифікації прийомів, методів і практик, які гальмували чи пришвидшували політичний, економічний, освітній і науковий розвиток нашої держави (с. 64–65, 114–136, 151–183, 193–200, 216–230, 249–296).

Особливого практичного спрямування, на мій погляд, набув п'ятий розділ дослідження, адже в ньому проаналізовано недоліки та суперечності, закладені класичними номадичними практиками в постнекласичну добу – еру мереж, миттєвих взаємодій, безособових інтеракцій, інноваційних комунікаційних технологічних рішень (с. 261–274, 276–277, 278–283). Цікавою і, на моє переконання, перспективною з погляду практичної реалізації та надання рекомендацій МОН України є здійснена І. В. Книш рекомбінація підходів і принципів надання освітніх послуг в інформаційному суспільстві. Авторка доходить до обґрунтування важливого положення про те, що «завдяки розробці й упровадженню освітньо-виховних практик стане можливим навчити людину піклуватись і про саму себе, і про середовище свого існування» (с. 283), а тому сутність інноваційного потенціалу освітнього процесу має відповідати характеру і швидкості змін, які відбуваються в суспільстві.

Шостий розділ роботи дослідниця присвятила аналізу мережевого дискурсу щодо рецепції термінів «ризом», «радiкс» і «гіфа». І. В. Книш

продемонструвала, що саме «“гіфи” відрізняються поєднанням горизонтальних і вертикальних нелінійних зв'язків на протигагу лінійному “кореню” з його вертикальними та лінійними зв'язками й “ризомі”, яка має горизонтальні (міжвидові) та площинні зв'язки» (с. 329). Далі вона доводить, що для визначення і пояснення сучасного стану мережі доцільно вживати термін «гіфа», на протигагу ранньому інтернету, який можна схарактеризувати як своєрідну інтеграцію радікса та ризоми.

Заслуговує на увагу і спроба залучити запропоновану В. Стьопіним концепцію стадій розвитку науки та наукової раціональності до порівняння та кореляції стадій розвитку складності й процесів управління простими та складними системами, а також середовищем (гіфа-простором).

Акцентуючи на тому, що «кібернетика першого порядку мала справу з системами управління, здатними до саморегулювання, хоча підходи до їх вивчення залишалися лінійними» (с. 336), дисертантка актуалізує питання про виникнення процесів, що призвели до поляризування культури. У часи домінування некласичного типу наукової раціональності кібернетика від пізнання людино-машинних систем переходить до дослідження утворень, в яких «присутність людини, її воля та цілепокладання є невід'ємною складовою» (с. 341). Щодо суперечки «фізиків і ліриків», то авторка зазначає такий варіант її розв'язання: «одні “фізики” у вільний час перетворювалися на “ліриків”, а для інших спілкування з “ліриками” ставало життєво необхідним. Так відбувався міждисциплінарний синтез» (с. 340–341).

Переходячи до постнекласичного періоду, здобувачка формує уявлення про сучасну мережу як кіберпростір четвертого порядку і нелінійне утворення, що є середовищем сучасних соціальних та дискурсивних номадичних практик. На підставі розгляду складності на сучасному етапі її розвитку засвідчено апгрейд, який його супроводжує впродовж постнекласичного етапу наукової раціональності. Цей процес рухається від спостережних систем (суб'єкт – суб'єкт) до середовища, що саморозвивається (суб'єкт – полісуб'єкт) та характеризується обов'язковою наявністю людини, гіфа-простору (спостерігач-

неономад, користувач-неономад) і суб'єкта чи суб'єктів пізнання в комбінованому суб'єкт-полісуб'єктному середовищі, де зростає людиновимірність (суб'єкт – суб'єкт).

Слушною, на наше переконання, є підсумкова пропозиція авторки щодо подальшого розвитку середовищ, адже згодом завдяки новим науковим відкриттям поліваріантність дозволить створювати середовища із заздальгідь визначеними параметрами, а також за допомогою номадичних практик управляти процесами, що в них відбуваються, і контролювати їх (с. 379). З огляду на це дисертантка пропонує розглядати «гіфа-простір як метафоричну абстракцію, яка розвивається у складності та становить віртуальну і соціальну реальність – складники Ноосфери. Це світ, що існує в комп'ютерних мережах із активним залученням спостерігачів-неономадів (кочівників, які мандрують інтернет-сайтами), тобто суб'єктів пізнання. Гіфа-простір постає середовищем, де розгортаються і розвиваються номадичні та седентарні практики» (с. 506).

Зазначені вище переваги дають підстави висловити загалом позитивне ставлення до дослідження, обґрунтованості його висновків та їхньої практичної спрямованості. Утім, як і будь-яка інша наукова робота, дисертація І.В. Книш не позбавлена певних проблем, які, на мій погляд, спонукають до уточнення та подальшого додаткового вивчення.

Перше зауваження. Доволі суперечливим видається висновок до першого розділу щодо піонерства авторки в обґрунтуванні утопічності існування лише седентарного або лише номадичного суспільства (с. 67), адже схожі ідеї висловлено у працях філософів і соціологів некласичної та постнекласичної доби. Водночас незаперечним є той факт, що І.В. Книш удалося систематизувати ці уявлення і напрацювання в межах однієї філософської концепції.

Друге зауваження. Недостатньо переконливим, як на мене, залишився висновок щодо зв'язку «гіфікованого суспільства» з концепцією LLL-освіти – освіти впродовж життя. Те, що вона є різновидом номадичних практик,

автоматично не перетворює її на необхідний елемент нових соціальних практик і просторів.

Третім зауваженням, яке швидше має рекомендативний характер, є побажання у наступних наукових розвідках здійснити зворотну щодо поданої в дисертаційному дослідженні логічну реконструкцію номадичних практик. Вище я схвально відгукувався про концентрацію дослідницького інтересу І. В. Книш на номадичних практиках Київської Русі й України. Утім, на мій погляд, у філософській дисертації варто рухатися від світових соціокультурних трендів до особливостей реалізації практик на локальних територіях.

Четвертим аспектом, на який я звернув увагу, є захоплення здобувачки термінами, що мають метафоричний характер навіть у працях авторів, які ввели їх до наукового обігу. Зокрема, це стосується і ключових для дисертації понять «номадизм», «седентаризм», «лімінальність» і багатьох інших. Розумію, що шукати відповідники цих понять безперспективно, проте важливо, на мій погляд, було представити й інші підходи. Так, хоча в дисертації І. В. Книш неодноразово звертається до праці З. Баумана і Р. Брайдогті, вони не розглядаються як творці альтернативних – ненномадологічних – концепцій. Упевнений, зіткнення протилежних наукових парадигм посилює аргументованість дослідження та надало б отриманим висновкам більшої логічної цілісності.

Наступне зауваження доповнює попереднє та стосується методологічного апарата дослідження. Йдеться про те, що у тексті робиться кілька посилань на праці одного з авторів акторно-мережевої теорії (Дж. Уррі), проте її потенціал, на жаль, залишився поза межами дослідження І. В. Книш.

Останнє зауваження висловлюю щодо недостатньої, як на мій погляд, уваги авторки до ефектів соціальної самоорганізації під час аналізу номадичних практик мережевого суспільства. Доповнення концептів «ризом», «радікс» і «гіфа» поняттями динамічного хаосу, цільового та нецільового управління, фрактальної структури й іншими дозволило б повніше обґрунтувати

об'єктивність і незворотність соціокультурних трансформацій суспільства кінця XX – початку XXI століть.

Попри висловлені зауваження та побажання, виконана на професійному рівні кваліфікаційна робота І. В. Книш є самостійним, творчим, цікавим і різнобічним дослідженням актуальної філософської проблеми, що розкриває смислове ядро концепту «номадизм» у соціальних та дискурсивних практиках. Автореферат дисертації в цілому відображає всі аспекти проведеного дослідження і повною мірою висвітлює його структуру, логіку викладу та висновки. Наукові праці та географія участі в наукових конференціях свідчать про те, що здобувачка здійснила достатню апробацію дослідження і широко представила його основні висновки науковій спільноті.

Загалом дисертація «Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках: історія та сучасна актуалізація» відповідає нормативним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» (пп. 9, 10, 12–14), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, зі змінами, внесеними Постановами від 19.08.2015 № 656 та 30.12.2015 № 1159, а її авторка Книш Інна Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національного авіаційного університету

С. М. ЯГОДЗІНСЬКИЙ

Особистий підпис гр.
Ягодзинської С.
З А С В І Д Ч У Ю
начальник відділу кадрів
Національного авіаційного університету

Директор з навчальної роботи *М. М. А. Тапуєн*
Директор кафедри до спеціальності *Мобілето 09.12.2020*
Вчений секретар спеціальності *01132330*
доцент *01132330* *М. В. Ф. Мар*
Вчений секретар спеціальності *01132330*
доцент *01132330* *М. В. Ф. Мар*